

Három évtizedes együttműködés P. Andrással

AZ OSTPOLITIK ÉS ANNAK VISSZÁJA

Most, hogy az elmúlt harminc év alatt összegyűlt dokumentumokat lapozom, a Vatikán úgynevezett keleti politikájára, a keresztény-marxista párbeszédre, a magyar egyházi helyzetre, a külföldi magyar jezsuiták megbeszéléseire stb. vonatkozó dossziékban nemcsak a Vatikáni Rádióknak készült ismertetéseket vagy az általam közölt cikkeket (*Szolgalat, Katolikus Szemle*, később *Vigilia*) találok, hanem nagyon sok újságkivágást, feljegyzést, beszámolót, UKI (Ungarisches Kirchensoziologisches Institut, Wien)-tájékoztatót és P. András Imrétől kapott levelet is. András Imrével szorosan együttműködtünk, egymást kölcsönösen tájékoztattuk, közösen is szerkesztettünk néhány tanulmányt a magyar egyházi helyzetről és egyházpolitikáról. Mivel a Vatikáni Rádiónál az egyházpolitika tabutéma volt, az UKI-n keresztül sikerült hangot adnom kritikámnak is. (A rádióban csak a nyolcvanas évek második felében engedett meg bizonyos kritikát Colasuonno érsek.)

Ez a jegyzet nem a magyar egyházpolitika fejlődésének teljes felmérése akar lenni, hiszen nem vagyok se szociológus, se történész; saját tapasztalataim, a Vatikáni Rádiónál töltött negyedszázados munkásságom és András Imrével folytatott együttműködésem alapján csupán néhány mozzanatot szeretnék felidézni, hogy aztán a múlt előreszökő fényében a jelen magyar egyházi valóságról is elmondjam személyes véleményemet. Ennek egyébként 1991 óta a *Távlatok* egyes írásaiban is hangot adtam, illetve néha András Imrével beszélgetve igyekeztünk „hozzászólni” a lassan kibontakozó magyar egyház – a „megnyesett fa” – problémáihoz.¹

A zsinattól II. János Pálig

Századunk második felének legnagyobb egyházi eseménye kétségkívül a II. vatikáni zsinat volt, amely – a modernista válság elítélése (1907), majd az „új teológiát” fékező *Humani generis* kezdetű körlevél (1950) után – végre szembenézett a modern-

¹ Lékai László bíboros jelmondata: „A megnyesett fa kizöldül”. Hasonló címmel készült róla egy portréfilm, amelynek szövegét a Szent István Társulat által 1984-ben kiadott albumban olvashatjuk. Lékai itt körvonalazza a „kis lépések” politikáját.

– E. ANDRÁS – J. MOREL: Bilan des ungarischen Katolizismus, München, 1969. (1975-ben és 1984-ben újabb kiadásai jelentek meg.)

– PAUL G. BOZSÓKY – LÁSZLÓ LUKÁCS: De l'oppression à la liberté. L'Eglise en Hongrie 1945–1992. Beauchesne, Paris, 1993.

– GERGELY JENŐ: A katolikus egyház története Magyarországon, 1944–1971, Kossuth, Bp. 1985. Gergely e kötetéről és az egyházpolitikát értékelő publikációi egyre tárgyilagosabb állásfoglalásairól lásd: András Imre: „Egyházpolitikai kortörténet”, in: *Katolikus Szemle*, 1986/2, 178–182; Mészáros István: „Szélgjegyzetek egy dokumentumkötethez” (az 1950-es egyezményről, amelyet Gergely Jenő tett közzé), *Távlatok*, 1991/1, 101–110, és ugyanő: A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe, Esztergom, 1992.

ség kihívásaival, és igyekezett megvalósítani a *korforduló* által sürgetett *korszerűsödést* teológiai (főleg egyháztani) és lelkipásztori szempontból.²

Az egyház az időben él, elszenvedi a világ kulturális-politikai stb. válságának kihatásait, a szekularizáció túlhajtásából eredő szekularizmus (teljes evilágiság) következményeit.

VI. Pál, majd II. János Pál pápasága a XXIII. János által meghirdetett zsinati *aggiornamento* távlatában szemlélendő, hiszen mindkét pápa alapvető programjának a zsinati tanítás és határozatok megvalósítását tűzte ki célul, szembenézve az integristák és a progresszisták egymással ellentétes túlzásaival. Hogy a helyes zsinati *receptió* oly nehezen valósult meg nemcsak a volt kommunista országokban (ahol sajátos okok késleltették), hanem a világ más részein is, abban kétségtávol részben volt a két végletes értelmezés és gyakorlat közötti feszültségnek is.

Az 1985-ös rendkívüli püspöki szinódus, majd az Európa újraevangelizálásával foglalkozó szinódus felmérte a zsinat után eltelt évtizedek egyházi fejlődését, a zsinati megújulás előrehaladását, illetve megjelölte az új evangelizálás feladatait. Közben erősödött a helyi egyházakban is, de a római központban is egy bizonyos „konzervatív” irány, amelyet minden bizonnyal a „progresszisták” és a szélsőséges kontesztálók magatartása is fokozott. Ez utóbbiak azt hangoztatják, hogy II. János Pál pápasága második felében fokozódott a kúriai centralizmus, hogy Róma nem veszi figyelembe a helyi egyházak püspökeinek és híveinek helyzetértékelését és jogos követeléseit, további egyes tanbeli megnyilatkozások is bizonyos „restauráció” jeleit mutatják. A korszerűsödést és az egyház igazi megújulását őszintén akarók kritikájában van sok igazság, még ha túloznak is. Amikor nem az egyház építését célozzák, hanem kívülről bírálják, és a médiumok által felerősített „Róma-ellenes komplexust” képviselik, az egyház ellenségeinek a malmára hajtják a vizet. Ugyanakkor a nálunk újabban felerősödő integrizmus és zsinatellenesség szintén növeli a zűrzavart az egyházban. H. de Lubac jezsuita teológus, a „tradíció embere” hangoztatta: az igazi hűség nem a „konzerválás”, a múlt örökségének merev megőrzése, hanem a helyes haladás, korszerűsödés. Mert a „konzerváló” azt árulja el, amit meg akar őrizni, nem közvetíti a mának szóló üzenetet. Ezt vallotta már századunk elején – a modernista válság időszakában – Prohászka Ottokár, aki a *modern katolicizmusért* küzdött, fél évszázaddal megelőzve a II. vatikáni zsinatot.³ Prófétai üzenete ma is időszerű.

Egyházunknak szembe kell néznie a modern ateizmussal, azzal a kihívással, amelyet a *racionalitás* eszméjével, illetve az „*Isten meghalt*” nietzschei metaforával szoktak jellemezni, és amelynek tragikus következménye – az ember halála. A modern totalitarizmusok tanúskodnak erről. Ha a kommunizmus bukásával vége is a harcoss marxista ateizmusnak, és az egzisztencialista ateizmus (Sartre) korszaka is lejárt, a gyakorlati materializmus és az Isten-nélküliség ténye kétségtelen. Miként egy bizonyos vallási ébredés, új vallásosság is megfigyelhető. Az ember egydimenziós lesz a fogyasztói, materialista társadalomban. Mégis az Isten, valami abszolútum utáni szomj jelei is mutatkoznak. Az elkereszténytelenedés következtében egyre inkább érvényes az, amit K. Rahner a jövő „diaszpóra”-kereszténységéről mondott. Az öntudatos hívők kis szigete-

² Lásd a *Vigilia* 1991/1. számában megjelent tanulmányomat: „Egyházunk a korfordulón”. A zsinattól II. János Pál-ig. A magyarországi zsinati recenzióról szól „A zsinat nyomdokain” c. tanulmányom a Szennyay András 70. születésnapjára kiadott *Corona fratrum* c. kötet élén. Pannonhalma, 1991. Az egyház és a modernség kérdéseiről több tanulmányomat közöltem *Napfogyatkozás* c. kötetemben, Róma, 1991.

³ Lásd: SZABÓ FERENC: „Prohászka és a modernizmus”, in: Prohászka ébresztése, Bp, 1996, 73–175. Uő: „Prohászka időszerűsége”, *Távlatok*, 1996/1, 5–11.

ket alkotnak a közömbös tömegben. Templomaink kiürülnek, a gyakorló keresztények száma megcsappan a kommunista elnyomástól megszabadult egyház számtalan szép erőfeszítése ellenére. Mindez természetesen felveti az evangelizálás mikéntjének problémáit, amire még visszatérek. Vagyis új templomok építése és régiek restaurálása mellett vagy helyett egyre sürgetőbb az *elő*evangelizálás, aminek legfőbb eszközei a médiumok. És ezzel összefüggésben ismét csak – K. Rahner és a zsinat nyomán – tudatosítanunk kell, hogy az egyház és az emberiség létkérdése a párbeszéd az „anonim keresztényekkel”, vagyis minden jóakarátú emberrel, aki – lelkiismeretét követve – a humánusabb viláért, az emberi jogokért küzd; tehát együttműködés és (minimális) konszenzuskeresés a nem hívőkkel, más vallásokkal, főleg keresztény testvéreinkkel, hogy a technikát szabályozza az etika, hogy a vadkapitalizmus ellensúlyozására a szolidaritás és az osztó igazságosság jobban érvényesüljön. Az egyház szociális tanítása, II. János Pál körlevelei is ezt célozzák, amikor Európa „keresztény gyökereink” felélesztéséről szól, vagy nemzetközi fórumokon az emberi jogokat, a teljes fejlődést és a békét megalapozó igazságosságot hirdeti.

1988. október 11-én az Európa Parlament előtt mondott beszédében leszögezte: „Az idők jele az emberi jogok és a demokrácia értéke iránti fokozott fogékonyság. Ennek kifejeződése az Önök gyülekezete is, amely épp ezt az értéket kívánja szavatolni. S kell is mindig ragaszkodni ehhez az értékhez, hogy minden körülmények között érvényesüljön a jog és az emberi személy méltóságának tisztelete ...” (*Mérleg*, 1989/4, 370.) A francia forradalom eszméi – szabadság, egyenlőség, testvériség – „eszteleenné vált keresztény eszmék”; visszanyerhetik eredeti „töltésüket” Európa újraevangelizálásával. A kommunizmus hamis internacionalizmusa és egy bizonyos mai liberalizmus kozmopolitizmusa helyett a katolikus (egyetemes) krisztusi hit nyújtja az igazán *egyetemes emberi* elismerését, mert Krisztusban nincs zsidó és görög, szolga és szabad, férfi és nő, hanem csak megváltott ember van (V.ö. Gal 3,28).

Tudjuk – ezt tanítja a zsinat (*Gaudium et spes* 22, *Lumen gentium* 16) –, hogy az atya öröktől fogva mindenkit Krisztushoz rendelt, és a Szentlélek – Isten tudja, hogyan – minden jóakarátú ember szívében működik, ezért mindenki részesedhet Krisztus húsvéti misztériumában, ha nem cselekszik a belső fény (lelkiismerete) ellen, és kész elfogadni a teljesebb igazságot, ha azt felismerte.

Az Ostpolitik és visszája

Az előbb néhány vonással megrajzolt távlatban kell elhelyezni a Szentszék *keleti politikáját* is, vagyis azt a kísérletét, hogy a volt kommunista országokban – tárgyalások, kompromisszumos megállapodások révén – némi életteret biztosítson az egyház apostoli tevékenységének, a lelkipásztorkodásnak és a hitéletnek.

Természetesen, az *Ostpolitik* elvét és gyakorlatát különféleképpen látták és értékelték: másképp annak főszereplője, A. Casaroli, illetve magyar partnerei, Lékai László és Miklós Imre, ismét másképpen Mindszenty József bíboros vagy akár Bulányi György, vagy a kommunisták börtöneiben szenvedők, pl. Lénárd Ödön vagy Pálos Antal. Vessünk egy pillantást az *Ostpolitikra* és annak *visszájára!*

Ez utóbbi feltárásában jelentős szerep jutott András Imrének és a bécsi Egyházzociológiai Intézet tevékenységének. Nyugat és hazánk felé egyaránt a tárgyi-lagos tájékoztatást szolgálták. Az állam és az egyház „rendezett viszonyáról”, a „kis lépések” eredményeiről nyilatkoztak egyháziak és kommunisták, és közben az ÁEH

„pórázon vezette” az egyháziakat. „Rendezték”, szabályozták, vagyis korlátozták vagy elfojtották az egyház apostoli tevékenységét stb. Miközben egyes beletörődők a kényszerűsége vagy a kisebb rosszra hivatkoztak, mások egyenesen együttműködtek a „zöldellő fa megnyesésében”, az egyházi élet elfojtásában. Ezt nem mindig vették észre a keleti politika képviselői és a hivatalos szervekkel tárgyaló vatikáni küldöttek.

Agostino Casaroli, amint *Vigilia*-beli cikkemben⁴ megmutattam, így határozta meg a keleti politikát: A Szentszék vallási tevékenysége, tehát igazában nem „politika”, hanem *modus vivendi* keresése, hogy a kommunista rendszerben élő egyházak számára életteret biztosítson. Vagy másképpen, ha már „politikát” mondunk, akkor az *Ostpolitik* = *Pastoralpolitik*. Casaroli, az Egyházi Közügyek Tanácsának titkára (akit II. János Pál bíboros-államtitkárrá nevezett ki) egy 1974-es interjújában így igazolta az *Ostpolitik* szükségességét: „Az *Ostpolitik* kötelessége a Szentszéknek, ezt én már gyakran hangsúlyoztam. Semmi köze sincs olyan kompromisszumhoz, amely feladná a hit igazságait, vagy az emberi együttélés alapvető erkölcsi törvényeit.” Hát igen, mondták joggal a kritikusok, nem a hitigazságok és az erkölcsi tételek feladásával kapcsolatosak a kompromisszumok, hanem a kommunista hatóságokkal kötött egyezmények, megállapodások gyakorlatával, a túlságosan sok engedménnyel. Mert az igaz, hogy a lelkek üdvé érdekében minden lehető (erkölcsös) eszközt meg kell próbálni, tehát a reménytelen helyzetekben is remélni kell, hogy a dialógus bizonyos eredményeket hoz, de egy ponton ki kell mondani: *Non possumus!* Ezt maga Casaroli is hangoztatta, válaszolva a kritikákra, de a valóságban nem mindig ez történt. Mert vagy a magyar egyházi vezetők nem tájékoztatták a Szentszéket és a pápát a valós helyzetről (ez történt pl. a hitoktatás kérdésében), vagy a vatikáni képviselő magyarországi látogatásai során nem látta a súlyos problémákat (erre is konkrét példákat hozhatnánk), illetve néha félrevezették őt. Ezért volt szükség arra, hogy az *Ostpolitik* „visszájára” ráirányítsuk a figyelmet.

Casaroli számolt a kritikákkal (pl. a Mindszenty-üggyel kapcsolatban); igyekezett megvédeni saját „politikáját”, amint ezt *Vigilia*-beli cikkemben is jeleztem. Az 1964-es részleges megállapodás 25. évfordulóján, 1989. szept. 15-én az *Osservatore Romano* vezércikkét minden bizonnyal ő sugallta; még ebben is – az 1989-cel bekövetkezett nagy fordulat után is – megvédte álláspontját. (Colasuonno engedélyével bíráltam a VR-ban ezt a cikket.)

Visszatekintve a negyed század alatt megtett útra, a „kis lépések” eredményeire, a vezércikk pozitív mérleget készített, jóllehet a valóságban a kompromisszumok, a szinte egy helyben topogó „kis lépések” ugyancsak sovány eredményeket hoztak. (A fékezésre jó ürügy volt pl. a Bulányi-ügy „rendezésének” sürgetése.) Az 1989/90-es fordulat után mindegyre fényderült. Hogy aztán hamar létrejött a Szentszék és a magyar kormány között a diplomáciai kapcsolat (1990. febr. 9), ezt bizony inkább a gorbacsovi fordulatnak, a kommunizmus összeomlásának köszönhetjük, nem éppen a keleti politika kis lépéseinek. Casaroli bíboros akkori sajtókonferenciája – meglepő módon – részben a „kis lépések” sorozatának tulajdonította a helyzet megérlelődését! 1990. június 2-án Krakóban, amikor a város Teológiai Akadémiája díszdoktori címmel tüntette ki, még mindig igyekezett igazolni „politikáját”. Jóllehet egyesek utópiának tartották törekvését, ő – az *Ostpolitik* főszereplője – „a remény ellenére is remélve” folytatta tevékenységét, hogy az egyház élete számára nagyobb teret nyisson, több szabadságot biztosítson a vallásnak és az egyházi szolgálatnak. E beszédében, jóllehet

⁴ SZABÓ FERENC: Az 'Ostpolitik emlékezete' *Vigilia*, 1992/11, 844–848. Itt további irodalom a keleti politikáról.

szól a kommunista rendszerek belső bomlási folyamatáról, illetve II. János Pál és Gorbacsov döntő szerepét kiemeli a bolsevizmus bukásában, mégsem ennek tulajdonítja a legújabb egyházpolitikai eredményeket. Következésképpen ez az *apologia sui!* Jobban fel kellett volna mérnie, milyen árat fizetett sikereirért.

Mint említettem, a valós helyzet feltárásában fontos szerepet játszott az UKI, András Imre és Morel Gyula egyházzociológiai intézete, amely egyrészt tudományos adatgyűjtéssel felmérte a magyar társadalom és egyház problémáit, a lelkipásztori tényeket és feladatokat, másrészt feladatának tekintette, hogy tárgyilagos tájékoztatást nyújtson a nyugati világnak és a hazának a pártállam egyházat elnyomó intézkedéseiről. Természetesen ez a szolgálata nem tetszett sem Miklós Imre államtitkárnak, sem egyes magyar egyházi, illetve szentszéki vezetőknek. Ugyanakkor emigráns papok, így Mindszenty bíboros bécsi titkárai, „vörösnek” tartották a hazaiak megsegítésén fáradozó szociológust, aki lehetőségei szerint kereste a párbeszédet (és az érintkezést) a hazai egyház hiteles képviselőivel. Ugyanígy „gyanús” volt egyes emigránsoknak a Vatikáni Rádió dialógusa és könyvakciója, sőt az átalakított *Szolgálat* is, amely – elhagyva a „hazai helyzet” rovatot – bejuthatott Magyarországra. (Egyes bécsi informálói így tájékoztatták a vértanú bíborost is, aki az amerikai követségen elszigetelve nemigen értesülhetett a zsinati változásokról.)

Az UKI tevékenységéről e kötetben olvashatnak az érdeklődők. Másutt már egészen röviden írtam a külföldi jezsuiták hazafelé irányuló tevékenységéről, az 1966-os müncheni találkozó, majd az 1967-es Salzburg-dürrenbergi programfelvázolás nyomán kibontakozó összehangolt tevékenységünkről: Vatikáni Rádió, *Szolgálat*, UKI hazafelé irányuló munkásságáról.⁵ Most csak az András-Szabó együttműködésről ejtek néhány szót, hogy megvilágítsam az *Ostpolitik* visszáját.

1984 szeptemberében emlékeztünk arra, hogy a Szentszék és a magyar állam képviselői között létrejött az úgynevezett részleges megegyezés. A zsinat másnapján aláírt 1964-es megállapodásról sokat írtak, de csak az 1989/90-es fordulat után értékelték kellő kritikával és tárgyilagossággal ezt a kompromisszumot.

Láttuk, hogy A. Casaroli is eltúlozta annak jelentőségét, egyoldalúan értékelte az azóta kialakult egyházpolitikai „kis lépéseket”, amelyért bizony nagy árat kellett fizetni. András Imre, mint korábbi írásaiban és tájékoztatóiban is, világosan vázolta a magyar helyzetet a 20. évforduló alkalmával írt tanulmányában. Ennek alap gondolatait közösen fogalmaztuk meg.⁶

Előbb vázolja az egyház és az állam viszonyát a részleges megegyezés előtt, kiemelve a „kis lépések” pozitív eredményeit is, amelyeket részben a korábbi „adminisztratív” (értsd: vallásüldöző) intézkedéseket elítélő, újabb marxista valláskritika és egyházpolitika, a Kádár János 1977-es vatikáni látogatását követő enyhülés, részben Lékai László kétségkívül ügyes egyházpolitikája tett lehetővé. Amikor a „kis lépések” viszonylagos eredményeit elismerjük (pl. teológiai kurzus világiaknak, lelkipályaszentkeresés Leányfalun, a hivatalosan nem működő jezsuiták római lelkipályaszentkeresésének engedélyezése stb.), ezzel nem akarjuk minden további nélkül igazolni Lékai „lépéseit”. Mert igaz ugyan, hogy a magyarországi egyház kicsit nagyobb életeret kapott a lelkipályaszentkeresésben, de még továbbra is Miklós Imre diktálta a ritmust. Másrészt viszont Lékai joggal támaszkodhatott a Casaroli-Poggi-féle *Ostpolitik*ra; ezzel „fedezhette” lépéseit.

⁵ Magyar jezsuiták vallomásai I („Anima-una”-könyvek/10), Bp. 1997, 336kk.

⁶ „Húsz év múltán”. A Szentszék és a Magyar Állam részleges megegyezése”, in: *Katolikus Szemle*, 1985/1, 67–72; németül: Herder Korrespondenz, 1985/2, 88–93.

Az említett András-tanulmány részletesen kifejti a „rendezett” viszonyok problémáit. (Ez az írás felborzolta Miklós Imre kedélyét; egészen a római jezsuita Kúriáig ment el, hogy a rendi előjárók intsék meg, hallgattassák el a bécsi egyházsociológust. Mivel – mint említettem – magam is részt vettem a kidolgozásban, az illetékeseknek hangsúlyoztam, hogy bizony András a valóságot tárja fel!)

A cikk bemutatja, hogy a „rendezettség” milyen hátrányos következményekkel jár az evangelizáló munka, nevezetesen a hitoktatás szempontjából: a hitoktatás „szabályozása” számtalan megkötést és korlátozást jelentett. A leglényegesebb intézkedés az volt, hogy minden kezdeményezés csakis az állam, az ÁEH engedélyével vagy hozzájárulásával valósulhatott meg. „Az egyház erőfeszítései arra összpontosultak, hogy legfőbb feladatához, a lelkipásztorkodáshoz a szükséges állami hozzájárulást biztosítani tudja. Ennek a törekvésnek a következménye, hogy nem alakult ki semmiféle elfogadott lelkipásztori terv a fontos egyházi problémák megoldására, mint amilyenek a paphiány okozta kiesések, az evangelizációs munka feladatai, a püspök karon belüli kollegialitás hiányának kérdése.”⁷ (Ennek az áldatlan állapotnak sebeit még részben ma is érzi a magyar egyház!)

András az állami beavatkozás és korlátozás egyik legsúlyosabb tényének látta azt, hogy az állam az egyházkormányzat kulcshelyeire még mindig saját bizalmi embereit, a papi *békemozgalom tagjait* erőlteti be, „nem törődve azzal, hogy ez megfelel-e az egyház érdekeinek vagy az illetékes püspökök kívánságainak.”⁸ A békepapi mozgalmról külön is kellene szólnunk, de erre itt nincs hely.⁹

Most csak egy friss interjúból idéznék (*Új Ember*, 1998. márc. 15). Elmer István beszélget Orbán György történésszel, akinek a békepapi mozgalmról szóló német könyve hamarosan magyarul is megjelenik.¹⁰ Orbán György többek között ezeket nyilatkozta: „A katolikus egyház megosztására mindenképpen föl akarták használni a mozgalmat, a püspököket próbálták elválasztani az alsó papságtól, s a papság között megteremtették a bizalmatlanság és a gyanúsítás légkörét [...] A titkosszolgálatok gyakorta hamis jelentéseket készítettek a békepapok működéséről, részben, hogy az egyházon belüli súlyukat növeljék, másrészt pedig saját felettéseiknek így bizonyították munkájuk hatékonyságát.” Érdemes még a következőket is idézni: „Magyarországon 1990 után az a szemlélet terjedt el, hogy szükségtelen a múltbeli cselekedetekért a személyes felelősségrevonás. Valaki úgy nyilatkozott: hagyjuk az egészet, majd minden magától rendeződik. [...] Annak az útnak, amelyet Magyarország választott, az a következménye, hogy a papok és a püspökök körében még mindig jelen van a bizalmatlanság légköre: vajon ki milyen szerepet játszott az 1990 előtti években, évtizedekben. Igen fontos lenne, hogy ez a bizalmatlanság megszűnjék, amely 1990 után az egyik gátja az egyház belső megújulásának.”

⁷ I. h. 71.

⁸ UP. 69.

⁹ Vö. pl. PÁLÓS ANTAL: „Szélszövegzetek a papok békemozgalomához” (Pál József Békepapok c. könyve kapcsán), *Távlatok* 1996/2, 165–169.

¹⁰ Lásd ANDRÁS IMRE ismertetését a németnyelvű könyvről: *Távlatok*, 1997/1, 143–148.

Mai problémák

Ezzel máris eljutottunk a fordulat éve utáni problémákhoz, amelyekből néhányat már érintettem is. A *Távlatok* néhány számában megpróbáltuk elemezni a múlttól elválaszthatatlan jelent, a magyar egyház mostani helyzetét. András Imre, Tomka Miklós, Mészáros István és mások szólaltak meg; később a magyar társadalmi-kulturális összefüggésében vizsgáltuk az új evangelizálás feladatait, figyelve II. János Pál hozánk intézett beszédeire (főleg 1991-es látogatása alkalmával), majd a közelmúltban a Magyar Katolikus Püspöki Kar „*Igazságosabb és testvériesebb világot!*” című jelentős körlevelének témáit gondoltuk tovább, mélyítettük el vagy egészítettük ki a teendők megjelölésével. A *Távlatok* olvasói mindezt ismerik. Most csak néhány problémát emelek ki, éspedig a 3. (Az egyház megújulása), az 5. (Új evangelizálás) és a 6. (Korszerű lelkipásztorkodásért) számokból, mert az itt tárgyalt kérdések visszautalnak a fentebb elemzett tegnpra, a négy évtizedes kommunista elnyomásra.

A *Távlatok* 1991/3. számának központi témája tehát az *egyház megújulása* volt. E számban jelent meg az az interjú, melyet 1991. jún. 2-án Bécsben készítettem András Imrével (i. h. 78kk) a magyarországi egyház megújulásáról. Néhány bekezdést idézek ebből a beszélgetésből, mert ma is időszerűnek vélem:

Szabó Ferenc: A pápalátogatás távlatában készül a *Távlatok* 3. száma. A megújuló magyarországi egyház mai helyzetét csak a tegnapi és a holnap távlatában mérhetjük fel. Te évtizedek óta figyeled az egyház életét, egy időben főleg az egyházpolitika alakulását elemezted éleslátóan, kritikusan. Most talán fokozottabban az egyház belső életére kell fordítanunk tekintetünket, hogy diagnózist készítsünk, és az orvoslás módjait keressük. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy az egyház beteg. Az egyház sebzett, de nem beteg. Az egyház él és él, jórészt függetlenül az egyházpolitika alakulásától. A Lélek élte, a Lélek újítja meg szüntelen Isten vándorló népét. Igen, a „megnyesett fa kiszökdül”, mert az életnedv nem fogyott el; de ez az egyház sebeket kapott tagjaiban az elmúlt évtizedekben. Most már nem elég a sebek emlegetése, gyógyítása sem. *A feladatok és a jövő felé kell tekintenünk*, hogy aztán keressük a megújulás, az építés, a feladatok megoldásának módozatait. A múlt nosztalgiája és az irreális álmodozás, alaptalan tervezés, kapkodó kezdeményezés helyett világosan fel kell mérni feladatainkat, és jelenlegi erőeszközeinket: mit kell és mit lehet itt és most tenni. A *Távlatok* első számában te magad is ezt mondtad abban a megkülönböztetésben, hogy mit „*kellene*” és mit „*lehet*” valóban tenni.

András Imre: A pártállam idejének tervgazdálkodása kicsit deformálta az egyházi gondolkodást is. Gyakran az az elvárás manapság is az egyházban, hogy nekünk olyan lelkipásztori tervet kell készítenünk, mely egy három- vagy öt éves terv keretében „legyártható” lenne. Egy ilyen elgondolású terv, alapuljon az akár felmérésekre, akár szociológiai ismeretekre, a jövő lelkipásztori munka súlypontjainak meghatározására még nem elegendő, mert az egyház életének súlypontjait sokszor más tényezők határozzák meg. Az egyházi tervezésnek elsősorban arra kell alapulnia, hogy – közhasználatú szóval élve – mi az Isten akarata, hogyan működik a Lélek az egyesekben, mit épít az egyházban. Említett cikkemben ezeket a kegyelmi tényeket, a szó értelmét a legszélesebbre terjesztve, összefoglalóan „karizmáknak” neveztem. Úgy gondolom, hogy ezeket a karizmákat figyelembe, sőt alapul véve kell az egyháznak a lelkipásztori terveket meghatározni, az akciókat elindítani.

Szabó Ferenc: Részben meg akarom ismételni, amit mondtál, hogy lássam, jól érttem-e, de talán egy kicsit tovább is fejlesztem: Tehát, ha az elmúlt évtizedekben a tervezésről egyáltalán szó lehetett, mindig tudatosan, de elhallgatva, odaértve számolni kellett a mindenható ÁEH-val. Csak bizonyos keretek között, a „kis lépéseknek” megfelelően lehetett tervezni. Tehát igazában nem lehetett feltárni a valódi problémákat. Hiába is vették volna figyelembe, hogy mire lett volna szükség, az egyháziak gúzsba voltak kötve azáltal, hogy minden „szabályozva” volt. Tehát az akkori úgynevezett tervezés, ha lett volna, vagy ha volt is, nagyon korlátozott volt. Most szabadon figyelembe vehetjük az egyház valódi igényeit, problémáit, s itt van az igen-igen nagy feladat. Csak most indult el otthon az Országos Lelkipásztori Intézet, s kezdheti el az egyházi életéről az adatgyűjtést, melyet Bécsben a Magyar Egyházsociológiai Intézet már évtizedek óta folytatott. Vajon a tegnap és a ma egyházi tervezése között az-e a különbség, hogy most a valós igényeket ténylegesen is figyelembe vehetjük, mivel most már nem kell külső akadályoztatással számolni?

András Imre: Helyesebb talán úgy fogalmazni, hogy Magyarországon a pártállam idején egyházi tervezés egyszerűen nem volt lehetséges, mert hiszen mindenhez a pártállam egyházpolitikájának hozzájárulására volt szükség. Ha valaki tervet készített a magyar egyház életéről, akkor az az ÁEH volt. A püspököknek semmi lehetőségük nem volt igazi tervezésre. Az ő gondoskodásuk csak annak kiügyeskedésére szorítkozott, hogy vajon mit enged meg az állam. Ez a járóka, sajnos, szükségképpen deformálta is az egyházi vezetők gondolkodásmódját, tervezési szabadságukat. A mostani tervezésekben is, benyomásom szerint, túlságosan nagy súlyt kapnak a külső szempontok, a konjunktúrális tényezők – az „idők jeleinek”, a Gondviselés útmutatásainak vizsgálata helyett.

Szabó Ferenc: Igen, s ebből két igen nagy nehézség adódik. Egyrészt a múltnak az a bizonyos „terhes öröksége”, melyről említett cikkedben szóltál, ti. hogy most is sokan várják, hogy valaki diktáljon, mondja meg, mit kell tenni. Másrészt az ellenkező véglet: kapkodnak a kezdeményezésekkel, mindenki akar valamit, de ezek nincsenek összehangolva, nem veszik figyelembe a sürgősségi sorrendet, a prioritásokat, melyekről beszéltél. Innen adódik a káosz.

András Imre: A mostani káoszt én elsősorban pozitív jelnek értelmezem, mert azt mutatja, hogy sokan akarnak valamit csinálni, nagyon sok a kezdeményezés. Az viszont tényleg problémája a mai helyzetnek, hogy a kezdeményezésekből ritkán alakul ki valamilyen összmunka. *A káoszt én a belső kommunikáció hiányára vezetem vissza.* Hogy valamit közösen megvalósítsunk – márpedig az egyház életének alakítása hangsúlyozottan ilyen folyamat –, ahhoz feltétlenül szükséges volna, hogy egymással szót értsünk, és a feladatokat megosszuk. Most minden dolgozni akaró emberre szüksége van a magyar egyháznak, s fontos szerepeket vállalhat fel. Ha azonban a sok jóakarató kezdeményezés nem tud egymásról, úgy abból előbb-utóbb dilettantizmus lesz. A magyar egyháznak szüksége van egy koordinációs helyre – s ez lenne a Püspöki Kar, vagy annak egy szerve, mert a Püspöki Kar nem tud mindennel foglalkozni –, ahol számba veszik, hogy milyen kezdeményezések indulnak az országban, sőt az országhatáron kívüli magyar egyházban; segíti őket, beilleszti az egészbe, létrehoz egy közös konszenzust, „hivatalossá”, elfogadottá teszi mindazt, ami valóban építi az egyházat. A Püspöki Kar ezt a feladatot természetesen mindig is teljesítette; arról van szó csupán, hogy sokkal szélesebb körben, az „aktaszám nélküli” ügyekre is kiterjedően kellene ezt a szerepet betöltenie – a „gazda szeme” által „hízlalva a jószágot”, a Lélek sugallatára született kezdeményezéseket.

Szabó Ferenc: Vajon nem ez lenne az Országos Lelkipásztori Intézetnek az egyik funkciója?

András Imre: Erre kétségtelenül alkalmas volna az Országos Lelkipásztori Intézet, és valóban szükséges volna, hogy az alulról jövő kezdeményezéseket formába öntve a Püspöki Kar visszajelzését számára döntésre előkészítse. A Püspöki Kar visszajelzését azonban mindenképpen szükségesnek érzem, mert a főpásztorok az egyház vezetői, s a magyar mentalitás megkívánja, hogy a felső vezetés közvetlenül is reagáljon arra, ha valami a köz érdekében történik. Ez az igény valójában a magyar ember közösségi igényére utal. A magyar hívek ötletzőzönét valóban nem lehet közvetlenül a Püspöki Karra zúdítani, mert nekik egyszerűen nincs idejük, lehetőségük arra, hogy érdemben hozzájuk döntsék. Az Országos Lelkipásztori Intézet ebben közbeeső funkciót, „titkársági szerepet” láthatna el.

Szabó Ferenc: Ez mind helytálló, de hogyan lehet a gyakorlatban megvalósítani? Magában a Püspöki Karban sincsen meg az egység. A zsinat határozatai vagy most a pápalátogatás során kapott útmutatások megadják a nagy keretet; de mindezeket lehet különbözőképpen értelmezni és megvalósítani. Hogyan lehetne bizonyos áttörést biztosítani a Karon belül – ahogy pl. a zsinat alatt az új irány győzött? A Püspöki Karnak vannak új, fiatal tagjai, megfigyelhető bizonyos összefogás, együttgondolkodás. Mindenképpen fontos, hogy a püspökök egymással egyetértsenek, mert csak így tudnak másoknak irányelveket adni. Különbösen hiába beszélünk arról, hogy mit kellene a Püspöki Karnak csinálnia. Régen nyíltan bevallották, hogy valójában Püspöki Kar Magyarországon nem létezik, s a tanácskozások csak az egymástól elszigetelt főpásztorok találkozásai voltak. Sürgető szükség van a püspökök egymás közti, a püspökök és a papok, illetve a papok egymás közti egységére, a bizalom légkörének helyreállítására.

András Imre: Itt megkülönböztetést kell tenni. Akik az államhatalommal való együttműködésben olyan lépéseket tettek, amelyekkel lejáratták magukat, hitelüket és becsületüket veszítették, azoknak a személyeknek nyilvánosan kellene múltjuktól elhatárolniuk magukat, s az egyháznak a továbbiakban képességüknek megfelelő, nem vezető helyen kellene szolgálniuk. A sokat emlegetett III/3-as ügyosztály kompromittáló dokumentumaira támaszkodó számonkérő eljárások azonban nem szolgálnák az evangélium ügyét. Az természetes, hogy a méltatlanul meghurcoltak elégtételben részesüljenek; de ezen túlmenően az egyháznak szavahihető vezetőkre van szüksége, és nem az isteni igazságosság előrevételezésére. Az egyház nem újulhat meg azon az úton, mint egy politikai párt, mely az alkalmatlan vagy méltatlan vezetőt megfosztja mandátumától, s új lappal kezdi ismét tevékenységét. *Az evangéliumi elv a bűn esetében a megbánás és erős fogadás*, melyet megfelelő feltételek mellett mindig a megbocsátás követ – az evangélium parancsa alapján. Akik valamikor mint békepapok az állam érdekében agitáltak, és ellenőrei, helytartói voltak az ÁEH-nak, most vállalják a bűnbánatnak, a csendes szolgálatnak a szerepét. Rontaná azonban az evangélium hitelt, ha úgy viszonyulnának múltjukhoz, mintha csupán semleges dolgok történtek volna, melyeket most a változások után mindenkinek meg kell értenie.

Szabó Ferenc: Ez nagyon fontos téma. Érvényes valamennyi egyházira, a papságra is, mert ott is megosztottság, bizalmatlanság van. Voltak, akik börtönbüntetést szenvedtek igazságtalanul, vagy üldöztetést, elhelyezést, félreállítás. Mások pedig többé-kevésbé együttműködtek, ha nem is a magyar papság 80%-a, mint ahogy egyesek állítják. Sokan tettek gesztusokat, mert élni, dolgozni akartak, de voltak igazi kollaboránsok is, akik az egyház érdekei ellen cselekedtek, rombolták, és nem építették az egyházat azzal, hogy kiszolgálták a hatalmat. A vádaskodás, elítélés azonban nem segíti az egyházat, hanem az előrenézés. Meg kell különböztetni a konkolyt a jó búzától, ahogy Isten a végső ítéleten teszi majd, nem kell egy szintre venni a megalkuvókat, árulókat azokkal,

akik üldözést szenvedtek amiatt, mert rendes, jó papok, szerzetesek voltak. Ezt egyszer ki kell mondani. A Püspöki Karnak is ki kellene bocsátania egyszer egy körlevelet, elismerve, hogy az egyháziak, papok, püspökök között is voltak megalkuvók, és voltak hősök, akik előtt fejet kell hajtani. Ezzel lezárulna, ha immár elkésve is, a pártállami időszak. Egyszer már történt ugyan ilyen nyilatkozat, de ezt a kérdést végleg le kell zárni, s aztán már csak előre nézni. A megbocsátás nem azt jelenti, hogy elmoszuk a különbséget a jó és a rossz között. Ennek a tisztázó, lezáró lépésnek a késlekedése egyik fontos oka annak, hogy az egyházon belül, a klérus körében sincs meg a bizalom légköre.

András Imre: Mindenben egyetértek ezzel, s ismét hangsúlyozni szeretném, hogy az evangélium mindannyiunkra érvényes, azokra, akiket üldöztek, de azokra is, akik a kollaborálásban odáig mentek, hogy mai szemmel magatartásukat világosan árulásnak kell tekinteni. *Mégsem az ítékezés a mi feladatunk most, hanem az, hogy építsük Isten országát.*

Szabó Ferenc: Ez beszélgetésünk legfontosabb mondanivalója. Ez nagyon lényeges a mostani magyar egyházban. Ha figyeljük a sajtót, megértjük, hogy az egyház nem követheti a politikusok módszerét. A politikus is beláthatja hibáját, és megváltozhat, de a „damaszkuszi úton” tolongók nem igazi megtérők, hanem az átállók, a köpönyegforgatók. Az egyházi megújuláshoz lényeges a bűnbánat és a megtérés. Ez nemcsak a magukat kompromittálókra vonatkozik, mert mindnyájunknak bűnösöknek kell vallanunk magunkat, és meg kell térnünk. Meg kell kérdezni önmagunkat: én mit tettem az egyházi megújulásért? [...]

Hosszú beszélgetésünkben még szó esett más témákról is: a belső egyházi párbeszédről, a szerzetesrendek újjáéledéséről, az úgynevezett kategoriális lelkipásztorkodásról (ami sürgető lenne Budapesten az egyházmegyéek újraelosztása után), a világiakkal való lelkipásztori együttműködésről, a kisközösségekről, az ifjúság erkölcsi neveléséről, az egyház társadalmi szerepéről, és pedig a deviáns jelenségek (alkoholizmus, öngyilkosság, abortusz, bűnözés) orvoslásáról. Mindezekről és más sürgető problémákról is írtunk a *Távlatok* későbbi számaiban. Most még itt egy témát érintenék: a *médiумok* szerepét, a sajtó, a rádió, televízió felhasználását az *(elő)evangelizálásban*.

A zárójelbe tett *elő*-vel azt szeretném hangsúlyozni, hogy a tömegtájékoztatási eszközök, főleg a rádió és a televízió révén mindenekelőtt azokhoz kell szólnunk, akik az egyházon kívül vannak, a jóakarátú nem hívőkhöz, keresőkhez, tehát akik nem jártak hitoktatásra vagy nem mennek el templomba. Ezeket kell „érzékeny” tenni olyan világnézeti, vallási vagy egyáltalán humánus-etikai problémák iránt, amelyektől nemcsak egyéni életük értelme, hanem a nemzet sorsa is függ, hiszen erkölcsi megújulás nélkül nem lehet emberibb és testvéribb társadalmat építeni. Pált követve (Csel 16–34) az evangélium, Krisztus feltámadásának kifejezett hirdetése előtt pl. költők istenkéréséről folytathatunk párbeszédet, kereshetjük a konszenzust alapvető etikai kérdésekben nem hívőkkel. Ki kell lépünk a gettóból!

És hogy ezt megtehessek, megfelelő médiaszakembereket kell kiképezni. Nem elégséges több adásidőt követelni a rádióban és a tévében katolikus műsorok számára, ha még a rendelkezésre állót sem használjuk ki kellőképpen. E műsorokban sem a miseközvetítés, nem is a katekézis a legsürgősebb, hanem a világnézeti tájékoztatás, aktuális vallási és egyházi hírek kommentálása, bizonyos támadások kivédése. És ez részben áll a katolikus lapokra is, amelyek nemcsak anyagi nehézségekkel küzdenek, hanem szintén hiányt szenvednek szakemberekben. Hiába restaurálunk műemlék-templomokat vagy építünk újakat (persze, ezekre is szükség van!), ha e templomok

üresen konganak. Azokhoz az ezrekhez kell valamiképpen szólnunk, akik nem látogatják a templomokat. Úgy tűnik, az egyházi vezetés a pápa és a szentszék sürgetései ellenére sem mérte fel a médiumok jelentőségét, és a papság sem vesz kellőképpen részt a sajtóapostolkodásban. A két háború közötti püspöki kar és általában az akkori egyház ilyen irányú érzékenysége példaadó lehetne.¹¹ Ahogy a Szentatyja megjegyezte, a modern kor Areopágusza, a média jelentőségét még nem tudatosította az egyház.

Amint II. János Pál pápa hangoztatta 1991-ben a magyar püspökökhöz intézett beszédében (hivatkozva Fil 3,13-ra): elfeledve a múltat a jövőnek kell nekirugaszkodnunk, közösen *kidolgozva a korszerű lelkipásztorkodás alapvető irányelveit*, felszítva a missziós lendületet a szemináriumoktól kezdve a világi hívekig, keresve – a Jó Pásztor példájára – az elveszett bárányokat. És a szekularizált világban megfelelő *inkulturációra* van szükség:

„Nem lehet hatékony evangelizálást végezni anélkül, hogy ugyanakkor el ne köteleznénk magunkat egy megfelelő inkulturációs tevékenységre. Ez olyan feladat, amely nemcsak a harmadik világ országaira érvényes. Az elmúlt évtizedekben ebben az országban a fiatalság nevelése szinte teljes egészében vallástalan szempontok szerint történt, és egy új kultúra fejlődött ki, nagy részben minden Istenre való utalás nélkül. Ma pedig a szabadság és a pluralizmus új légkörében a keresztényekhez való csatlakozást nem könnyítik már olyan környezeti hatások, melyek az egyes emberekben mintegy tudatosan működnek.

Határozottan törekedni kell tehát, mint azt jeleztem, a keresztény örömhír inkulturálására, és ebben számítani kell a művelt világi hívek hozzájárulására is. Új módon kell megközelíteni a gazdag magyar kulturális örökséget. Újra fel kell fedezni ezt az örökséget, amelyet az evangéliumi értékek mélyen átjárnak, és előmozdítani azt, hogy a mai társadalmi környezetet megfelelően átjárják. E cél érdekében hasznos lesz mindazokat az eszközöket alkalmazni, amelyeket a modern technika nyújt, különösen a tömegtájékoztatás területén.”

IRODALOM:

E. ANDRÁS–J. MOREL: Bilanz des ungarischen Katholizismus München 1969. (1975-ben és 1984-ben újabb kiadásai jelentek meg.)

PAUL G. BOZSÓKY – LÁSZLÓ LUKÁCS: De l'oppression à la liberté. L'Eglise en Hongrie 1945–1992. Beauchesne, Paris, 1993.)

GERGELY JENŐ: A katolikus egyház története Magyarországon, 1944–1971, Kossuth, Bp. 1985. Gergely e kötetéről és az egyházpolitikát értékelő publikációi egyre tárgyilagosabb állásfoglalásairól lásd: ANDRÁS IMRE: „Egyházpolitikai kortörténet”, in: *Katolikus Szemle*, 1986/2, 178–182;

MÉSZÁROS ISTVÁN: „Széljegyzetek egy dokumentumkötethez” (az 1950-es egyezményről, amelyet Gergely Jenő tett közzé), *Távlatok*, 1991/1, 101–110, és ugyanő: A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe, Esztergom, 1992.

¹¹ V.ö. GERGELY JENŐ: A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945, ELTE, Bp. 1997, 258kk: A katolikus sajtó. „Nem volt 1919–1944 között talán egyetlen olyan püspökkari értekezlet sem, amelyen valamilyen formában ne került volna szóba a sajtó ügye. Ez is jelzi, hogy a püspökök többsége tisztában volt a tömegkommunikáció akkor legfontosabb eszközének jelentőségével.” (259. o.)